

КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПІДХІД ДО КАТЕГОРІЗАЦІЇ: ТЕОРІЯ РОБЕРТА МАКЛОРИ

Любимова Світлана Анатоліївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
докторант
Київського національного лінгвістичного університету
ehurus2006@gmail.com
orcid.org/0000-0001-7102-370X

Мета статті полягає у визначенні основних положень теорії побудови перспектив Роберта Маклорі та огляді її застосування у лінгвістичних студіях різної спрямованості.

Методи дослідження включають аналіз та опис, застосування яких зумовлене завданням виділити окремі положення, представити складну для розуміння теорію, виявити можливості її пристосування для різних дослідницьких цілей у лінгвістичних дослідженнях.

Результати. Вихідним положенням цієї теорії є визнання того, що категоризація проходить за глибоко вкоріненою в людську свідомість аналогією орієнтації людини на місцевості з урахуванням руху. Категорії виникають у процесі пізнавальної взаємодії з фіксованими та змінними координатами, які створюють різні перспективи, аналогічні тим, що люди використовують для орієнтації у фізичному просторі. Будь-яка категорія формується у зрівнянні з визначеними образами чи іншими видами дискретних ідей, при цьому увага людини фіксується на подібності та різниці до встановлених образів. Модель категоризації складається з трьох рівнів, що співвідносяться з парою фіксованої і змінної координати. Людина може концентрувати увагу тільки на одній парі координат, інші зберігаються в пам'яті як доведені факти, які стають передумовою умовиводів та невід'ємною частиною категоризаційної моделі. Теорія успішно використовується у дослідженнях дискурсу, лексичній семантиці, у соціолінгвістиці та когнітивній граматиці. Автор статті використовує теорію Маклорі у лінгвокогнітивному дослідженні соціокультурних стереотипів американського медіадискурсу. Як вербалізовані конвенційно-оцінні зразки соціальних груп, соціокультурні стереотипи формуються у зрівнянні з етичними, поведінковими та естетичними стандартами американської культури, що діють як фіксовані координати ментального простору.

Висновки. Теорія Маклорі є подальшим кроком у розвитку когнітивної лінгвістики. Універсальність цієї теорії полягає в тому, що вона може бути застосована у дослідженнях широкого кола питань, що стосуються мовної репрезентації знання у вербалізованих концептах та стереотипах як категоріях мовленнєвої картини світу.

Ключові слова: теорія побудови перспектив, просторово-часова орієнтація, фіксовані і змінні координати, перспективізація, вербалізований соціокультурний стереотип.

COGNITIVE-PRAGMATIC APPROACH TO CATEGORIZATION: THEORY OF ROBERT MACLAURY

Lyubymova Svitlana Anatoliivna,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Postdoctoral Student
Kyiv National Linguistic University
ehurus2006@gmail.com
orcid.org/0000-0001-7102-370X

The purpose of the article is to determine the principles of Robert MacLaury's Vantage Theory and to review its application in various linguistic studies.

Methods, used in the paper, include analysis and description, the application of which was conditioned by the task to distinguish the main tenets of the Vantage Theory and to present experience of its application in various linguistic studies. **Results.** A groundbreaking theory of R. MacLaury has overcome the lack of explanatory power of cognitive grammar and the prototype theory. The starting point of the Vantage Theory is the recognition that categorization takes place on analogy of human's orientation on terrain with regard to movement. Adapted by primitive people for information processing, the cognitive mechanism of orientation in space and time is deeply rooted in human consciousness. Any category appears in comparison with images or other types of discrete ideas that correspond to fixed space-time coordinates to which observer's attention is drawn while detecting similarities and differences in the object of perception. The categorization model consists of three levels, which correspond to a pair of fixed and variable coordinates. A person can focus on only one pair of coordinates at a time, others are stored in memory as proven facts, which become a prerequisite for inference and an integral part of the categorization model. Apart from numerous works on colour semantics, the theory is applied to address a wide range of issues in sociolinguistic studies, discourse analysis, cognitive grammar, etc. The theory is also applicable in the study of verbalized sociocultural stereotypes. The author of the article uses the Vantage Theory in the cognitive-linguistics study of sociocultural stereotypes in American media discourse. As verbalized, conventionally evaluative patterns of social groups, sociocultural stereotypes are formed in comparison with the ethical, behavioural, and aesthetic standards of American culture that act as fixed coordinates of mental space.

Conclusions. The Vantage Theory of Robert MacLaury is a further step in the development of cognitive linguistics. The universality of this theory lies in its ability to explain many linguistic facts and therefore it can be applied in the study of a wide range of issues related to the linguistic representation of knowledge, such as concepts and stereotypes, which are categories of a verbalized picture of the world.

Key words: vantage theory, categorization, space-time orientation, perspectivization, sociocultural stereotype.

1. Вступ

Як відомо, більше ніж 90% інформації про світ людина отримує через зорове відчуття. З першого ж акту світосприйняття діє обмеження специфічного кута зору, що задає ту реальність, у межах якої починає розгортатися глобальний образ світу (Серебренников, 1988, 36–53). Визнана в когнітивній лінгвістиці опосередкованість візуального сприйняття світу відображена у термінах «перспектива», «точка зору», «фокус уваги». Термін «перспектива» (з латинської *perspicio* у значенні «проникати поглядом; ясно бачити») позначає систему зображення об'ємних тіл з урахуванням їх просторової структури і віддаленості від спостерігача. Як термін когнітивної лінгвістики «перспективізація» виражає суб'єктивність і відносність уявлень людини про світ, що відповідає зображенню під певним кутом зору (Ірісханова, 2017: 50). Перспективізація органічно вписується в традиційні установки когнітології про значущість фізичного сприйняття світу і релятивізм освоєння та розуміння світу. Введений у когнітивну лінгвістику термін *perspectivization* (Dirven, 1982) використовується для позначення когнітивного прийому, який спрямовує «аранжування» фокусу уваги мовця стосовно подій і об'єктів навколишнього середовища (Kuno, 1987; Croft, Cruse, 2004). Вибір перспективи у продукуванні висловлювання співвідносить рішення мовця з тим, що роблять режисери, розміщуючи себе стосовно подій та станів, коли знімають кіно (Kuno, 1987: 204). Роль спостерігача суб'єктивна, тоді як об'єкт навколишнього середовища є фактом об'єктивної реальності. Тому одна й та ж сама подія чи предмет можуть бути зображені у різний спосіб, а одне і теж саме слово в різних контекстах може реферувати до різних об'єктів і давати цим об'єктам різні оцінки.

Поняття «перспективи» є невід'ємною частиною концепції когнітивної граматики Р. Ленекера, що поєднує граматичну структуру з когнітивним конструюванням дійсності. Уявлення про певний предмет чи явище залежить від вибраної перспективи, з якої ми бачимо точно і чітко те, що усвідомлюємо. Перспектива зумовлює рівень конкретності зображення певних елементів ситуації. Категоризація, тобто віднесення пізнаваного об'єкта до певної категорії, що виражає суттєві відносини тих чи інших сфер дійсності, залежить від побудови перспективи (*vantage point*). Цей процес включає виділення об'єкта (*profiling*), спрямування погляду (*trajectory*), який зумовлено певною організацією орієнтирів (*landmark organization*) (Langacker, 2003: 46–47). Опоненти когнітивного підходу до категоризації заявляють про недосконалість, неповноту обґрунтування і відсутність пояснювальної сили такого підходу, що ускладнює пошуки причин, пов'язаних з роботою нашої свідомості. Удосконалена Л. Барсалу модель категоризації, за рахунок введення оцінок, не вирішує проблему експланаторності моделювання категорій, тому що залишається поза увагою контекстна залежність суджень про категорію (Croft, Cruse, 2004: 74–105). Теорія прототипів також не спроможна пояснити розширення меж категорії за рахунок додавання тих ознак, що з'являються у певному контексті (Labov, 1973). Подальший розвиток у когнітивних дослідженнях спрямовує увагу дослідників на прагматичні чинники, що впливають на категоризацію. Моделлю, що задає прагматичне спрямування когнітивних досліджень категоризації, стала теорія побудови перспектив (*Vantage Theory*) Роберта Маклорі.

Є декілька варіантів інтерпретації назви теорії Маклорі: «теорія перспектив» в українському перекладі С.А. Жаботинської (Жаботинська, 2011) та «теорія точки обзора» в перекладі на російську мову О.К. Ірісханової (Ірісханова, 2014: 56–57). У першому випадку переклад співпадає з назвою економічної теорії, що описує поведінку людей у разі прийняття рішень, пов'язаних з економічними ризиками. У другому випадку переклад не передає суті теорії Р. Маклорі, що пояснює універсальну здатність людей конструювати категорії. Найбільш доречною інтерпретацією видається «теорія побудови перспектив» (Потапенко, 2014), яка і буде використовуватися у цій роботі.

Запропонована Маклорі теорія враховує прагматичні чинники, як-то погляди і переконання мовців, що впливають на процес категоризації. Експланаторна сила цієї теорії охоплює вирішення таких проблем, як пояснення маргінальних членів категорії, зникнення категорій та розширення їх меж, множинність варіантів побудови ієрархічної моделі змісту категорій. Актуальність цієї статті полягає в тому, що, попри значний резонанс перш за все у англomовному науковому середовищі, теорія побудови перспектив Маклорі (надалі – ТПП) не досить відома у вітчизняному науковому колі. Тому мета цієї статті – представити основні положення теорії Р. Маклорі та визначити перспективи подальшого використання ТПП у лінгвокогнітивних дослідженнях.

Теоретичні міркування щодо теорії, запропонованої Р. Маклорі, ґрунтуються на аналізі як методі, застосування якого зумовлене завданням виділити окремі положення, представити складну для розуміння теорію, виявити можливості її пристосування для різних дослідницьких цілей і перспектив у лінгвокогнітології.

2. Теорія побудови перспектив як прагматична модель категоризації

Американський антрополог і лінгвіст Р. Маклорі (Robert E. MacLury, 1944–2004) вивчав категоризацію кольору у сапотекській мові індіанців Мексики. Свої дослідження Маклорі оприлюднив у статтях (MacLury 1995, 1997a, 1997b) та у монографії “Color and Cognition in Mesoamerica: Constructing Categories as Vantages” (MacLury, 1997a). У цій новаторській праці Маклорі виклав свої уявлення про категоризацію, які не суперечать, а підтримують і розвивають у прагматичному руслі основні положення когнітивної граматики Р. Ленекера (Langacker, 2003) та теорії прототипів Е. Рош (Rosh, 1975) і Дж. Лакоффа (Lakoff, 1987). ТПП представляє модель категоризації, що включає «спостерігача», який створює категорію, зберігає і змінює її, і за певних умов ліквідує її. Тобто ТПП визначає всі аспекти категоризаційного процесу. На прикладі категоризації кольору Маклорі ілюструє дію ТПП: сприймаючи певний колір, людина починає упорядковувати безпосередні враження та вилучати з них основні моменти, на яких концентрується увага. Фіксованими координатами у цьому разі є «насиченість» і «складність» кольору, які людина укомплектовує змінними координатами «схожість» і «різниця». Змінні координати утворюють континуум від максимальної схожості (ідентичності) до повної невідповідності стандарту категорії.

Вихідним положенням цієї теорії є визнання того, що категоризація проходить за аналогією орієнтації людини на місцевості з урахуванням її руху. Як вважав Маклорі, ця аналогія глибоко вкорінена в людську свідомість та закріплена на нейронному рівні. Онтологічну причину категоризації дослідник убачає в тому, що первісні люди пристосували когнітивні механізми орієнтації у просторі і часі для усвідомлення різноманітної інформації, через це почали розподіляти предмети і явища навколишнього середовища на категорії. Використовуючи таку модель обробки інформації, люди навчилися оперувати абстрактними категоріями і співвідносити їх з конкретними предметами та явищами оточуючого їх середовища. У такий спосіб були створені умови для появи культури і мови (MacLaury, 2007).

Категорії виникають у процесі пізнавальної взаємодії з фіксованими та змінними координатами, які створюють різні перспективи (*vantages*). Перспективою Маклорі називає певне розташування координат, за якими будується категорія: *A category is the sum of its coordinates... But a category also must consist of at least one vantage, which is an arrangement of the coordinates* (MacLaury, 1997a: 180). Перспектива – це певний аспект, що визначає змістову структуру категорії: *Each arrangement is a vantage, which is but an aspect of a category* (MacLaury, 1999: 15). Перспективи можуть бути провідними (*dominant*), коли існує тільки одна точка зору на категорію, і другорядними (*recessive*), коли уявлення про категорію складається з декількох точок зору (MacLaury, 1997: 536–537). За твердженням Р. Маклорі, для того щоб спостерігач був максимально наближений до об'єкта, у категоризаційні моделі повинно бути залучено декілька точок зору. «Точка зору» (*viewpoint*) – це зупинка уваги на континууму ознак об'єкта. В теорії Маклорі використовуються чотири види точок зору: від найбільш об'єктивної до найбільш суб'єктивної.

Категоризація за ТПП є аналогом орієнтації людини у фізичному просторі: ... *the fundamental idea of vantage theory – that coordinates can be set up analogically to form a category as a purely mental construction which is, nevertheless, treated as a physical space* (MacLaury, 1997a: 140). Фокусування уваги у ментальному просторі Маклорі пояснює як звуження поля просторового бачення, коли ми шукаємо газету, що лежить на столі у вітальні. Для того щоб знайти газету, людина мусить визначити місцезнаходження вітальні в будинку, столу в кімнаті, газети на столі. Протягом дня людина постійно звужує чи розширює поле зору, коли входить у приміщення, обмежує чи розсіює увагу, коли визначає місцезнаходження предметів, або прокладає свій шлях у просторі. Концентрація уваги на змінній координаті означає її перехід у статус фіксованої координати на іншому рівні структури, при цьому увага буде припадати на іншу змінну координату нижчого рівня. Розсіювання уваги проходить у зворотному порядку (MacLaury, 1995: 243–244). Завершується процес фокусування тоді, коли змінна координата вищого рівня стає фіксованою координатою нижчого рівня і в модель додається ще одна змінна координата. Таким чином, концентрація уваги поєднує рівні в один еталонний фрейм, при цьому зосередження на певній ознаці у поточний момент є найбільш значущим для визначення категорії.

Процес ідентифікації категорії за участю мови чи без неї проходить дуже швидко, тому що люди звикли до просторово-часової орієнтації. За аналогією будь-яка категорія складається у зрівнянні з визначеними образами чи іншими видами дискретних ідей, які відповідають фіксованим координатам «простір–час». Увага приділяється подібності та різниці об'єкта спостерігання до «фіксованих» образів: *In a category, the analogical equivalents are fixed images or certain other kinds of discrete ideas, and they are the mutable degrees of attention to similarity and difference* (MacLaury, 2007: 140). Вектор з координатами «подібність–різниця» у моделі категорії утворює один континуум, що єднає крайні значення на шкалі якостей. Оцінка подібності і різниці взаємно зумовлена: чим більший ступінь прояву подібності, тим, відповідно, менше значення різниці в межах усвідомлення однієї категорії.

ТПП дає пояснення повторювальним схемам і зразкам, наявності асиметрії, взаємовиключних акцентів і зміщень фокусу уваги в процесі категоризації (MacLaury, 2007a: 140–141). Моделювання деяких складних випадків соціальних категорій, яким притаманна множинність номінацій, неможливо пояснити з позиції прототипної організації категорії, тому що існують такі члени категорії, які не відповідають стандартам, за яких складалась категорія. У зоні розширення меж категорії (*coextension*) знаходяться маргінальні члени, номінація яких не збігається з представниками ядра категорії. Маклорі пояснює це тим, що маргінали категорії, хоча і перебувають на її периферії, але їх присутність впливає на прототипне ядро категорії.

Модель категоризації за ТПП складається з трьох рівнів, кожний з яких співвідноситься з парою фіксованої і змінної координати. Людина може концентрувати увагу тільки на одному рівні, послідовно переміщаючи увагу на інші рівні. При цьому інші рівні категоріальної ієрархії усвідомлюються людиною як вихідна передумова для подальших мисленневих операцій: *An individual can keep foremost in mind only one fixed and one mobile coordinate but can “zoom in” and “zoom out” through the hierarchy while maintaining awareness of the other levels as presuppositions* (MacLaury, 1995: 243).

Залежність від концентрації уваги і тієї перспективи, з якої аналізується категорія, робить структуру категорії непостійною, тобто змінюваною під дією зовнішніх факторів. Відповідно до ТПП людина може концентруватись тільки на одній парі координат, інші зберігаються в пам'яті як доведені факти, які стають передумовою умовиводів та невід'ємною частиною категоризаційної моделі. В термінах Ленекера доведені факти діють як «фон» (*ground*), на якому виділяється об'єкт (*figure*) категоризації (Langacker, 2003). У Маклорі фіксовані координати є опорними точками референції, що допомагають орієнтуватись у ментальному просторі за рахунок акцентування деяких ознак об'єктів категоризації та ігнорування інших: *Coordinates are not precisely things in themselves, such as a table or a newspaper, but a selective emphasis upon certain things at the expense of ignoring other things in the environment... they are mental points of reference...* (MacLaury, 1997a: 140).

Провідні риси категорії є постійними і сталими порівняно з нестабільністю і невизначеністю другорядних рис. Фокус уваги на непровідних рисах і детальний їх «огляд» може зумовлювати появу метафор і символів. Тому буденна назва категорії, як вважає Маклорі, трапляється частіше, ніж поетична і метафорична. Увага до провідних рис переводить спостерігача у систему прихованих і суб'єктивних оцінок, тоді як фокусування на другорядних рисах позначає точніше й об'єктивніше зображення категорії. Це пояснюється тим фактом, що бачення того чи іншого предмета в просторі залежить від кута зору, тобто перспективи. Викривлення форми предмета зумовлене перспективою його бачення. Чим більше і детальніше людина придивляється, віддаючи перевагу деталям об'єкта спостереження, тим точніше буде уявлення про цей предмет.

Категорія отримує стільки найменувань, скільки перспектив було задіяно під час складання образу категорії, тому що фокус уваги припадав на різні риси об'єкта номінації. Спостерігач (мовець) називає не саму категорію, а своє уявлення про категорію, тому номінація є цілковито суб'єктивним процесом: Thus, the viewer names his vantages rather than naming the category as disengaged from himself, and he thinks of the category in that engaged manner (MacLaury, 2007: 142). Якщо фокус уваги концентрується на провідних рисах категорії, то категорія отримує назву, яка буде найчастіше вживатись. Відповідно, зосередженість на другорядних рисах пов'язана з номінацією маргіналів категорії і їх назва використовується рідше. Спостерігач є невід'ємною частиною у структурі категорії, тому що він вилучає головні риси, розташовує їх як координати у співвідношенні одна до одної. Він також змінює межі категорії, її чисельність та її зразок. Як зазначає Маклорі, емпірично було доведено, що категорії ніколи не збільшуються, протягом часу вони тільки зменшуються чи розділяються. Спостерігач вносить незначні зміни в образ категорії в процесі надходження нової інформації про категорію. Модель категорії складається з провідного і другорядного фокусів уваги (точок зору). Всі категорії містять як найменше одну точку зору. Категорія, що з'явилась внаслідок багатьох точок зору, буде нестійкою, тому і її назва теж швидко зникає. У разі наявності однієї точки зору, що спрямована на різницю, менш вираженою буде схожість, і це звучує межі категорії. Якщо модель категорії складається з пари фокусів, то увага на схожих рисах буде розширювати межі категорії. Поступове розширення категорії приведе до «розщеплення» категорії, тобто до появи нової категорії (MacLaury, 2007: 125–150). Категоризаційна модель, за Маклорі, є зразком чуттєвого сприйняття, що може пристосовуватись до аналізу будь-якої категорії. Крім численних робіт із семантики кольору, ТПП застосовується для вирішення широкого кола питань.

3. Використання теорії Маклорі у лінгвокогнітивних студіях різної спрямованості

Успішно використовується ТПП у дослідженнях з когнітивної граматики (Głaz, 2002), з лексичної семантики, зокрема для пояснення полісемії та відносин між різними значеннями одного багатозначного слова (Grace, Głaz, 2010), у аналізі дискурсу (Potarenko, 2018). Використання ТПП у дослідженні синонімії прикметників (Taylor, 2003) дало можливість з'ясувати, що близькі синоніми high і tall мають однакову фреймову організацію, при цьому high представляє провідний фокус уваги, а tall – другорядний. Прикметник high використовується частіше і співвідноситься з більшою кількістю референтів. Тоді як tall застосовується тільки в описі людини. Аналогічні висновки отримала О. Трибушиніна, досліджуючи прикметники низкий і невысокий у російській мові, які характеризуються різними фокусами уваги (Tribushinina, 2008). На відміну від Маклорі, Тейлор і Трибушиніна вважають, що основний термін на позначення категорії може розширювати своє значення до метафоричного використання.

Важливим здобутком застосування ТПП в аналізі дискурсу є доведений факт, що посилення до одного й того ж об'єкта може бути здійснено різними засобами (Głaz, 2009). Інші теорії не можуть пояснити нелогічні конструкції і недоречне використання лексики у потоці мовлення. Мовець може переключати увагу, доповнювати, робити відсилки до того, що було сказано.

У вітчизняній когнітивній лінгвістиці ТПП застосовувалась С. Потапенко у дослідженні семантики засобів англійської мови на позначення подій новітньої української історії в англійському медійному дискурсі. Дослідник запропонував методіку образ-схемної перспективізації, яка поєднує апарат образ-схем із теорією побудови перспектив, що дозволяє під одним кутом зору пояснити семантику номінативних одиниць на позначення подій на трьох рівнях категоризації (Потапенко, 2014: 151–159). Пізніше науковець застосовує ТПП у вивченні стратегії маніпулювання категоріями в публічних виступах.

С. Потапенко виділяє три основні способи маніпулювання: надкатегоризація спрямована на інтенсифікацію параметрів, що утворюють фокус категорії; декатегоризація відбиває максимальне і певне зменшення фокальних параметрів; конструювання нових категорій, що відбивається через словотвір (Потапенко, 2018: 81–88).

Незважаючи на те, що Маклорі дуже послідовно розвиває думку про незалежність процесу категоризації від віку, статі, оточення або культури, вчений убачає особливу помітну несхожість мисленевого образу категорії у представників різних поколінь. Молодь одного із племен, мову яких вивчав Маклорі, більше зосереджувалась на різниці, ніж старші члени групи. Це свідчить про те, що молодь орієнтується на новизну мінливого середовища, тоді як старшим членам соціуму важко сприймати нове (Głaz, 2009: 246). Таким чином, категоризація залежить від соціальних параметрів, таких як вік, а теорія Маклорі є досить пластичною моделлю для використання у соціолінгвістичних дослідженнях.

Першим, хто застосував ТПП у соціолінгвістичному дослідженні, був М. Аоягі (Aoyagi, 1995). Науковець писав, що в японській культурі мовець вибирає стиль комунікації, узгоджуючи його з відповідною категорією соціальної ієрархії, до якої належить його співрозмовник. Соціальні категорії будуються за системою соціальних координат, найважливіші з яких – влада і дистанція. Влада є фіксованою координатою, що пов'язана з поділом японського суспільства на три категорії: «старші», «молодші» і «колеги». Змінною координатою є дистанція, яка

залежить від місця, контексту спілкування та інтенцій мовця. Ці координати становлять систему, в якій конструюється комунікативна ситуація. Вибір комунікативних засобів залежить від вікових, соціальних, індивідуальних проявів влади (Aoyagi, 1995: 334–339).

Японська дослідниця Н. Адачі (Adachi, 2002, 2010) використовувала ТПП для моделювання мовленнєвої взаємодії японських жінок. Адачі аналізувала маніфестацію влади у мовленнєвій поведінці працюючих жінок і непокору підпорядкуванню соціальній ієрархії у мові студенток. Дослідниця вважає ефективним використання ТПП у соціолінгвістичних дослідженнях, тому що теорія дає можливість наблизити (zoom in) і віддалити (zoom out) деякі параметри дослідження, тим часом тримати під наглядом їх взаємодію. «Приближення», за Адачі, – це спроба людини осмислити певну частину її світу. У ході цієї когнітивної операції відбираються орієнтири, розташовуються на осях, у точці перетину яких знаходиться перспектива, що відповідає позиції спостерігача. Результатом цієї операції є психологічне узгодження того, що очікує співрозмовник з перевагами його партнера. Схематично дослідниця зображує ситуацію як перетин чотирьох осей: переваги, очікування, рівності і ввічливості, в центрі перетину яких знаходиться вибраний стиль комунікації. З цією фіксованою моделлю порівнюються комунікативні ситуації в процесі комунікації. Вибіркове уточнення комунікативного стилю відбувається за традиційними японськими стандартами ввічливості, що враховують: 1) службове становище; 2) образ, створений для публіки; змінні акценти; 3) схожості і 4) різниці. Першорядною фіксованою координатою є службове становище. Вік і стать зумовлюють публічний образ. Чоловічий стиль мовної поведінки, що є сталом оцінювання в мускуліноцентричному суспільстві Японії, виконує роль провідної перспективи. Другорядна перспектива – це гендерно-маркована жіноча мовна поведінка. Використання ТПП допомогло дослідниці переконливо довести, що комунікативний стиль японських жінок зумовлений соціолінгвістичними чинниками підпорядкування і впливом усталеного соціального положення (Adachi, 2002: 576–581).

Пізніше Адачі розширює діапазон застосування ТПП у дослідженні етнічної ідентичності в японській діаспорі. Вивчаючи мовні способи конструювання етнічної особистості, Адачі довела, що образ етнічної меншості з погляду панівної культури будується за провідним зразком, тоді як самоідентифікація етнічної меншості відбувається за другорядним зразком. Як убачає Адачі, використання різних поглядів на етнічну спільноту у суспільстві може викликати соціальні конфлікти (Adachi, 2010: 292).

Використання теорії Маклорі у дослідженні автора цієї статті зумовлене тим, що соціокультурні стереотипи формуються, як і інші категорії у процесі категоризації, але цей процес відбувається із винесенням об'єкту категоризації відповідної оцінки. З погляду ТПП стереотипи є конвенційно-оцінними зразками соціокультурних груп, які репрезентуються у медійному дискурсі. Специфіка стереотипізації полягає в тому, що профілювання образу соціальної групи відбувається за рахунок висвітлення властивостей, що підлягають оцінюванню з позиції етичних, поведінкових і естетичних стандартів певної культури. Виразність і акцентування ознак об'єктів у процесі формування стереотипів зумовлена культурними стандартами, які впливають на оцінку об'єктів соціального середовища. Стандарти виконують роль фіксованих координат, з якими порівнюють об'єкти суспільного середовища, тоді як оцінка представляє змінні координати. Акцентування деяких ознак об'єктів категоризації залежить від культурного «фону», тобто тих цінностей, традицій і ідеалів, що становлять певну національну культуру.

Відповідність до етичних, поведінкових і естетичних стандартів становить градієнт оцінки: від позитивної у разі схожості з ідеалом до негативної в разі визначення незбіжності. Оцінка виражається у засобах номінації представників категорії й розкривається у дискурсі.

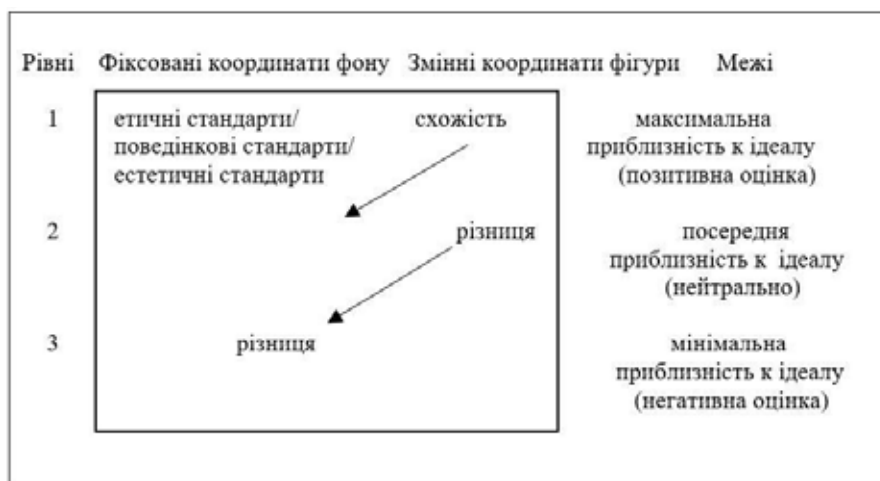

Рис. 1. Фрейм соціокультурного стереотипу за ТПП

Цей рисунок схематично представляє модель формування стереотипів, які виникають у процесі категоризації з винесенням об'єкту певної оцінки. Фіксованими координатами є закріплені у суспільній свідомості етичні, естетичні та поведінкові стандарти, на яких фокусується увага під час формування стереотипів. У кожному окремому

випадку може бути задіяна різна кількість перспектив, тобто фокусів на певних стандартах, що відбивається на кількості номінацій категорій.

4. Висновки

Теорія побудови перспектив Роберта Маклорі є подальшим кроком у розвитку когнітивної лінгвістики, яка ґрунтується на концепціях прототипів, метафоричного мислення, концептуального зміщення і когнітивного профілювання. Теорія Маклорі здатна пояснити складні випадки категоризації, формування та зникнення категорій. На відміну від інших концепцій, які також наголошують на невід’ємності мовної компетенції людини від її інших когнітивних властивостей, таких як перцепція, мислення, пам’ять і моторика, ТПП визнає глибоко укорінену на нейронному рівні властивість людини підсвідомо конструювати категорії за аналогією орієнтації в часі і просторі з урахуванням просторово-моторної активності. Універсальність цієї теорії полягає в тому, що вона може бути застосована у дослідженнях широкого кола питань, що стосуються мовної репрезентації знання як формалізованого результату категоризації, а також аналізу дискурсу та культурної практики тощо. ТПП пропонує механізм пояснення багатьох мовних фактів, тому заслуговує уваги дослідників.

Література:

1. Ирисханова О.К. Игры фокуса в языке: семантика, синтаксис и прагматика дефокусирования. Москва : Языки славянской культуры, 2014. 320 с.
2. Потапенко С.І. Номінація українських подій крізь призму розширеної теорії категоризації (на матеріалі англomовного новинного дискурсу). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*. 2014. 17 (2). С. 151–159.
3. Серебренников Б.А., Кубрякова Е.С., Постовалова В.К, Телия В.Н., Уфимцева А.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. Москва : Наука, 1988. 216 с.
4. Adachi N. Vantage Theory formulations of ethnicities: the case of overseas Japanese. *Language Sciences*, 2010. 32(2), pp. 291–314. DOI: 10.1016/j.langsci.2009.10.010 (дата звернення: 28.12.2020).
5. Aoyagi M.H. Selection of Japanese categories during social interaction. / Eds. J. Taylor, R. MacLauray. *Language and the Cognitive Construal of the World*. Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 1995. Pp. 331–364.
6. Dirven R. Talk: Linguistic Action Perspetivized as Discourse. *The Scene of Linguistic Action and Its Perspetivization by “Speak”, “Talk”, “Say” and “Tell”*. / R. Dirven, L. Goossens, Y. Putseys, and E. Vorlat (Eds.). John Benjamins Publishing, 1982. Pp. 37–85.
7. Głaz A. Speakers’ choices: seeing things from a perspective. *Cognitive Linguistics Today*. / Lewandowska-Tomaszczyk, B., Turewicz, K. (Eds.). Frankfurt am Main : Peter Lang, 2002. Pp. 287–303.
8. Głaz A. Cognition, categorization and language: Cognitive Grammar meets Vantage Theory. *Rice Working Papers in Linguistics*, 2009. No. 1, pp. 242–259.
9. Głaz A. Towards Extended Vantage Theory. *Vantage Theory: Developments and Extensions*. / A. Głaz, K. Allan (Eds.). *Language Sciences*, 2010. No. 32 (2), pp. 259–275.
10. Grace C.& Głaz A. Iberian Spanish “Macho”: Vantages and polysemy in culturally defined meaning. *Language Sciences*. 2010. No. 32 (2), pp. 323–334.
11. Croft W., Cruse D.A. *Cognitive Linguistics*. Cambridge University Press. 2004.
12. Kuno, S. *Functional syntax: Anaphora, discourse and empathy*. Chicago, IL, US : University of Chicago Press. 1987.
13. Labov W. The boundaries of words and their meanings. *New Ways of Analysing Variation in English*. / Charles J. Bailey and Roger Shuy (Eds.). Washington : Georgetown University Press, 1973, pp. 340–373.
14. Lakoff G. Women, fire, and dangerous things. What Categories Reveal about the Mind. Chicago : The University of Chicago Press. 1987.
15. Langacker R.W. Constructions in Cognitive Grammar. *English Linguistics*. 2003. No. 20 (1), pp. 41–83.
16. MacLauray R.E. Vantage theory. *Language and the Cognitive Construal of the World*. / Taylor J.R., MacLauray R.E. (Eds.). Berlin and New York : Mouton de Gruyter, 1995. Pp. 231–276.
17. MacLauray R.E. Color and cognition in Mesoamerica: Constructing categories as vantages. Austin : University of Texas Press. 1997.
18. MacLauray R.E. Vantage Theory in cognitive science: An anthropological account of categorization and similarity judgement. *Proceedings of the Interdisciplinary Workshop on Similarity and Categorization*. / M. Ramscar, U. Hahn, E. Cambouropoulos and H. Pain (Eds.). Edinburgh : University of Edinburgh, Department of Artificial Intelligence, 1997. Pp. 157–163.
19. MacLauray R.E. Basic color terms: Twenty five years after. *The language of color in the Mediterranean: An anthology on linguistic and ethnographic aspects of color terms*. / A. Borg (Eds.). Stockholm : Almqvist & Wicksell International, 1999. Pp. 1–37.
20. MacLauray R.E. (2007). Categories of desaturated-complex color: Sensorial, perceptual, and cognitive models. *Anthropology of Color Interdisciplinary multilevel modeling*. / MacLauray, G.V. Paramei, D. Dedrick (Eds.). Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, pp. 125–150.
21. Rosch E. Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 1975. No. 104, pp. 192–233.
22. Potapenko S. Manipulating Categories in Public Speeches and their Translations: Cognitive Rhetorical Application of Vantage Theory. *Одеський лінгвістичний вісник*, 2018. № 12, С. 81–88. DOI: 10.32837/2312-3192/12/12 (дата звернення: 28.12.2020).

23. Taylor J.R. Near synonyms as co-extensive categories: “High” and “tall” revisited. *Language Sciences*, 2003. No. 25(3), pp. 263–284.
24. Tribushinina E. EGO as a cognitive reference point: the case of «невисокий» and «низкий». *Russian Linguistics*, 2008. No. 32, pp. 15–183. DOI: 10.1007/s11185-008-9029-0 (дата звернення: 28.12.2020).

References:

1. Irishanova, O.K. (2017). Igrы fokusa v yazyke: semantika, sintaksis i pragmatika defokusirovaniya [Focus acting in the language: Semantics, syntax and pragmatics of defocusing]. Moskva: Yazyki slavyanskoj kultury [in Russian].
2. Potapenko, S.I. (2014). Nominaciya ukrayinskih podij kriz prizmu rozshirenoyi teoriiy kategorizaciyi (na materialy angломovного novinnogo diskursu) [Designation of events in Ukraine in the light of advanced categorization theory (on the material of English-language news discourse)]. *Visnik Kiyivskogo nacionalnogo lingvistichnogo universitetu. Ser.: Filologiya*. 17 (2), 151–159 [in Ukrainian].
3. Serebrennikov, B.A. (Red.) (1988). Rol chelovecheskogo faktora v yazyke. Yazyk i kartina mira [Human factor in the language. Language and model of the world]. Moskva: Nauka [in Russian].
4. Adachi, N. (2002). Negotiation of speech style in Japanese woman’s language: Vantage Theory as cognitive sociolinguistics. *Language Sciences*, 24 (5–6), pp. 575–590.
5. Aoyagi, M.H. (1995). Selection of Japanese categories during social interaction. (Eds.) J. Taylor, R. MacLaury. *Language and the Cognitive Construal of the World*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, pp. 331–364.
6. Dirven, R. (1982). Talk: Linguistic Action Perspetivized as Discourse. The Scene of Linguistic Action and Its Perspectivization by ‘Speak’, ‘Talk’, ‘Say’ and ‘Tell’. R. Dirven, L. Goossens, Y. Putseys, and E. Vorlat (Eds.). John Benjamins Publishing, pp. 37–85.
7. Głaz, A. (2002). Speakers’ choices: seeing things from a perspective. *Cognitive Linguistics Today*. Lewandowska-Tomaszczyk, B., Turewicz, K. (Eds.). Frankfurt am Main: Peter Lang, pp. 287–303.
8. Głaz, A. (2009). Cognition, categorization and language: Cognitive Grammar meets Vantage Theory. *Rice Working Papers in Linguistics*, 1, pp. 242–259.
9. Głaz, A. (2010). Towards Extended Vantage Theory. *Vantage Theory: Developments and Extensions*. A. Głaz, K. Allan (Eds.). *Language Sciences*, 32 (2). Pp. 259–275.
10. Grace, C. & Głaz, A. (2010). Iberian Spanish ‘Macho’: Vantages and polysemy in culturally defined meaning. *Language Sciences*. 32 (2), pp. 323–334.
11. Croft, W., Cruse, D.A. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge University Press.
12. Kuno, S. (1987). *Functional syntax: Anaphora, discourse and empathy*. Chicago, IL, US: University of Chicago Press.
13. Labov, W. (1973). The boundaries of words and their meanings. *New Ways of Analysing Variation in English*. Charles J. Bailey and Roger Shuy (Eds.). Washington: Georgetown University Press, pp. 340–373.
14. Lakoff, G. (1987). Women, fire, and dangerous things. What Categories Reveal about the Mind. Chicago: The University of Chicago Press.
15. Langacker, R.W. (2003). Constructions in Cognitive Grammar. *English Linguistics*. 20 (1), pp. 41–83.
16. MacLaury, R.E. (1995). Vantage theory. *Language and the Cognitive Construal of the World*. Taylor, J.R., MacLaury, R.E. (Eds.). Berlin and New York: Mouton de Gruyter, pp. 231–276.
17. MacLaury, R.E. (1997). Color and cognition in Mesoamerica: Constructing categories as vantages. Austin: University of Texas Press.
18. MacLaury, R.E. (1997). Vantage Theory in cognitive science: An anthropological account of categorization and similarity judgement. *Proceedings of the Interdisciplinary Workshop on Similarity and Categorization*. M. Ramscar, U. Hahn, E. Cambouropoulos and H. Pain (Eds.). Edinburgh: University of Edinburgh, Department of Artificial Intelligence, pp. 157–163.
19. MacLaury, R.E. (1999). Basic color terms: Twenty five years after. *The language of color in the Mediterranean: An anthology on linguistic and ethnographic aspects of color terms*. A. Borg (Eds.). Stockholm: Almqvist & Wicksell International, pp. 1–37.
20. MacLaury, R.E. (2007). Categories of desaturated-complex color: Sensorial, perceptual, and cognitive models. *Anthropology of Color Interdisciplinary multilevel modelling*. MacLaury, G.V. Paramei, D. Dedrick (Eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 125–150.
21. Rosch, E. (1975). Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 104, pp. 192–233.
22. Potapenko, S. (2018). Manipulating Categories in Public Speeches and their Translations: Cognitive Rhetorical Application of Vantage Theory. *Odessa lingvistik vysnyk*. 12, 81–88. DOI: 10.32837/2312-3192/12/12.
23. Taylor, J.R. (2003). Near synonyms as co-extensive categories: ‘High’ and ‘tall’ revisited. *Language Sciences*, 25(3): 263–284.
24. Tribushinina, E. (2008). EGO as a cognitive reference point: the case of ‘невисокий’ and ‘низкий’. *Russian Linguistics*, 32, pp. 15–183. DOI: 10.1007/s11185-008-9029-0.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2021
The article was received 19 January 2021